

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ЯК ОСЕРЕДКИ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається науковий доробок учених у площині міжособистісної взаємодії у соціокультурному середовищі.

The scientific contribution of scholars in the sphere of interpersonal cooperation in a sociocultural environment is being investigated in this article.

У дослідженні соціокультурного середовища як широкої панорами, гідної взаємодії особистості і соціуму, постає за необхідне визначити позиції і зрозуміти сутність соціальних інституцій як осередків розуміння соціокультурної реальності, осередків осмислення законів науки, культури і суб'єктивної площини розвитку індивіда.

Така соціальна матеріальна площина, на нашу думку, зосереджена у соціальних інституціях, які започатковані і функціонують ще на початках спів життєвої реальності.

У педагогічній, психологічній, соціологічній і філософській науковій думці діяльність шкіл, сім'ї, закладів охорони здоров'я, музеїв, бібліотек, закладів профілактики асоціального впливу, церкви розглядається як функціонування соціальної реальності, тобто "соціальні інституції".

Дослідження цієї проблеми репрезентовані як діяльність освітньо-виховних закладів – І.Бех, О.Савченко, О.Сухомлинська, Л.Агеєва, Є.Ванслова, М.Домінов; взаємодія музеїв з іншими інституціями – Т.Беннет, І.Карп, С.Лавін; позашкільна освіта – Я.Абрамов, І.Андреевський, М.Ануфрієв; соціокультурна динаміка освіти та благодійність в освіті – О.Булкін, О.Іванов, Л. Лавриненко; соціокультурний простір регіонів – М.Афанасьєв, Г.Голосов, В.Ковальова; культурно-освітній простір – Л. Артемонов, В.Афіані, С.Іконников; громадські організації – К.Абрамов, Г.Герасимов, Р.Клейминов; розвиток соціуму – Є.Дніпров, О.Зорін, С.Казанцев; заклади профілактики асоціального впливу – Н.Калашник, В.Оржеховська, В.Синьов.

На думку дослідників, якими б суперечливими не були взаємини індивіда і суспільства, між ними завжди існує органічна єдність. Суспільство нарощується над взаємодією індивідів, до якої вони постійно вступають у повсякденному житті з метою самооборони, гри, виховання дітей, здобуття знань, формування вмінь і навичок та способів оволодіння діями. Ця взаємодія і є первинним актом соціальності і його основоположною структурою.

Як відомо, у багатьох соціологічних теоріях взаємодія індивідів розглядається як вихідна основа соціальної організації. Подібний підхід спостерігається у М.Вебера, П.Сорокіна, Т.Парсона та інших. Так, для П.Сорокіна "сутність соціального явища – взаємодія індивідів" [8].³

Отже, для здійснення взаємодії необхідна і смислова опосередкованість, яка для постійного відтворення потребує певних регулятивів, які викристалізуються і набувають статусу суспільних – моральні вподобання, правові норми, легітимні установки, різні правила дій, закони науки, культурні смисли, що утворюють простір, у якому живе і діє індивід.

Слід зазначити, що саме в цьому просторі складаються і такі суспільні утворення, які до останнього часу було прийнято називати "соціальною матерією". До них належать інститути типу держави, права, науки, ідеології і, головним чином, суспільні форми організації спільної діяльності щодо життєзабезпечення і духовного творення особистості. Вони існують як складові соціуму, де й розгортається індивідне життя. Ці елементи соціальної системи є певними соціальними структурами, мають надіндивідну природу і діють як формуючі його сили через засоби соціалізації, виховання, примусу, легітимізації.

Дослідники зазначають, що поняття соціальної структури багатозначне, воно наповнюється різним змістом відповідно до філософського напрямку, в якому використовується. Так, для структуралістів етнометодологічного спрямування структура виникає “у надрах підсвідомості як результат становлення людини у вигляді архетипів” [2].

Для Фуко такими структурами є духовні утворення, які загалом програмують соціальне життя, а для Дюркгейма соціальні структури – сукупність зв'язків між соціальними фактами [10].

На думку науковців, соціальні структури, без сумніву, мають пряме відношення до формування індивідності. Особливо ґрунтовної розробки цей підхід зазнав у марксистській теорії. Людина розглядалась в ній не як абстрактний індивід, а як ансамбль суспільних відносин. Тобто “індивідне наповнення” цілком і повністю здійснювалося суспільством і як результат – індивідна неповторність виявлялась залежною виключно від її суспільного змісту, в першу чергу, класового.

Роль соціальних структур як визначальних для індивіда досить повно представлена у роботах представників сучасного напрямку соціальної філософії трансцендентального реалізму – У.Аутвейта, Р.Бхаскара. Зокрема, праця Р.Бхаскара спрямована проти методологічного індивідуалізму і побудована на співставленні двох протилежних протилежних точок зору на взаємини індивіда і соціальної структури. Причому перевага надається тому, де індивід розглядається як похідна. Люди займають позицію в соціумі відповідно до їх місця у соціальній структурі, яка відтворюється і перетворюється людьми, але існує як первинно задана [1].

Слід зауважити, що суспільні впливи на життєзабезпечення індивідності незаперечні. Традиції, сім'я, школа, ідеологія, право й інші соціальні форми й інституції суттєво позначаються на його ціннісних орієнтаціях, освіченості і можливостях реалізувати життєві плани, здійснити певні відчутні корекції індивідної буттєвості.

Але з точки зору українського філософа В. Зіньковського на космопланетарне походження індивіда “індивідуальність слід розглядати як неповторний промінь Абсолюту”, в якому “як би не впливало навколишнє середовище на хід психічного життя, воно все ж таки не може стерти всього того, що вкладено в індивідуальність, і може лише уповільнити чи прискорити виникнення тієї чи іншої психічної сили, і влада середовища не усуває творчих сил індивідуальності, які перетворюють раба умов в могутнього володаря над ними” [4]. Індивід здатен до самоствердження і протистояння соціуму.

З метою з'ясування суспільної природи людини дослідники проводять розрізнення між поняттями “суспільство” і “соціум”. Останній є “тут” і “тепер” існуючим суспільством, його нині діюча форма має вигляд сучасних реальних суспільних відносин, інститутів, функціонерами яких є люди. Суспільство– більш широке поняття, щодо соціуму воно діахронічне, у ньому заняті всі попередньо існуючі соціуми, воно існує у вигляді здобутків попереднього розвитку соціумів, що фіксовані культурою, історичною пам'яттю.

На думку І. Горака, ґрунтом, на якому зростає індивід, є не лише соціум як сукупність актуально діючих суспільних відносин, а все суспільство. У цьому розумінні індивід є транссоціальним суб'єктом. Його коріння сягає історичних глибин, від них значною мірою залежить значущість індивіду, діапазон його унікальності [2].

У науковій літературі протиставлення індивіду суспільства є невід'ємною умовою людського існування. По-перше, лише в ньому можливе життєзабезпечення. Виробнича діяльність, яка здійснюється людьми сукупно, продукує необхідні блага для задоволення потреб. Суспільство віднаходить і створює засоби комфортного існування, що забезпечують найбільш оптимальні можливості функціонування людського організму і його психіки. По-друге, суспільство здатне акумулювати людську духовність у відповідних соціальних формах мистецтва, релігії, моралі, філософії, перетворювати їх у могутній механізм соціальної пам'яті, що є засобом трансляції набутого досвіду і нарощуванням “плацдарму”, з якого починається духовний злет кожної особистості. По-третє, суспільство відтворює засоби регуляції міжіндивідних стосунків, надаючи їм статусу зразків, санкцій, заборон,

дозволів, що обмежують індивідуальність, але водночас створюють умови суспільного буття. До певної міри вони захищають індивіда від порушень прав іншим. По-четверте, індивід знаходить у суспільстві сприйнятливі для інших способи свого самовиразу. Такими виступають мова, категоріальний образ мислення, закони логіки. Вони є продуктом спілкування і умовою його здійснення [2: 54].

Так, С. Франк правомірно виводить за межі юриспруденції поняття права, надаючи йому філософської інтерпретації. Право є дійсна соціальна основа міжлюдського існування, відсутність його регулятивного впливу приводить до рознуздання самих темних і нічим не приборканих сил людської істоти, завдяки чому життя перетворюється в суцільне пекло.

Право є вираз належного в духовному світі людини і в цьому розумінні воно має спільність з мораллю, у якій це належне стає виразом внутрішнього духовного стану людини у ставленні до інших. У суспільному виразі право зазнає політичного оформлення, воно діє як державою гарантована норма. Але держава як зовнішня примусова сила щодо індивіду набуває статусу правової, коли право стає відповідним своїй сутності, виступаючи як гарант індивідного захисту. Відповідно правовою є держава не та, що спирається на правові норми, а та, що наповнює їх відповідним змістом – захистом прав індивіда, надання їй можливості самотності і незапрограмованості соціумом [11].

У цьому процесі творення спільних форм для реалізації взаємодії також важливо виявити їх індивідуальну започаткованість. Поглиблення категоріального змісту, виведення нового закону вводиться у суспільний обіг індивідом, хоч приймається як результат угоди, узгодження, дискурсу. Суттєвим тут є також ідея наповнюваності будь-якого тексту індивідним змістом, у кожного з людей є здатність розуміти, відчувати, засвоювати його відповідно до індивідуального досвіду, індивідуального мислення і світосприймання [11: 55].

В усупільнених формах індивід не завжди може виразити себе в усій повноті. Залишається невимовлений, неоречевлений залишок, наявність якого констатується багатьма вимірами. Як зазначає Г.Горак, на нього звертав увагу Парето, констатуючи наявність “залишків” індивідної мотивації соціальної поведінки, описати які засобами соціології виявляється неможливим, оскільки вони мають глибинне психологічне залягання [2].

У філософській літературі недостатньо з'ясовано питання про різні типи соціального зв'язку, в яких перебувають люди. Його можна охопити поняттям “тип соціальності”. Не дивлячись на те, що це поняття вживалось у філософській літературі, воно зводилося лише до сукупності умов, що формують людського індивіда і визначають тип його взаємодії з суспільством. В основному йшлося про залежність типу індивідності від суспільно-економічної формації. Тип соціальності може модифікуватись формаційним чи цивілізаційним полем, але визначається від ступеней розвитку індивідності і певною залежністю індивідного виразу від характеру міжіндивідного зв'язку [2].

Як зазначають дослідники, не може бути людина незалежною від іншої, ця залежність проявляється в процесах соціалізації, обміну діяльністю. Вільні стосунки індивідів також неможливі без залежності людей одна від одної. Можна лише говорити про подолання односторонньої залежності, що перетворює одного в раба іншого. Відношення речової залежності також вічні, бо люди залежать не лише один від одного, але й від світу створених ними матеріальних і культурних багатств. І якщо долаються певні історичні форми цієї залежності, зокрема фетишизування світу речей, то визначеність людської діяльності її попередніми плодами залишається нездоланною [2].

І все ж спосіб поєднання типу зв'язків між людьми конкретно-історичний, він і породжує специфічні форми соціальності, що домінують на тому чи іншому етапі розвитку соціальної системи. Люди, що складають її елементи, по-різному об'єднують свою діяльність у деяку сумісність.

Типи зв'язків, у які вступають індивіди між собою, досить різноманітні. Вони досліджені переважно як такі, що проявляють себе в економічній сфері. Але, очевидно, до цієї сфери вони здійснюють свою проекцію із їх культурного контексту і стають загальними формами міжлюдської взаємодії. Дослідники вважають важливим визначити не стільки їх

економічні особливості, скільки соціальний характер, позаяк індивід в общині виступає як її функціонально діюча одиниця: це стосується общинної заданості будь-якого його життєпрояву, він у своїй поведінці жорстоко запрограмований реальністю, до якої належить. Він, як індивідність, розчинений в общині, живе її оцінками, вимірами, інтересами, Цей стан індивідності можна пояснити спадковістю родової організації суспільства, що існувала в попередній історії людства. Але можливо в ньому й інше коріння. Тут індивідна здатність до осуспільнення проявляється в найвищій мірі.

Можна також сказати, що індивідний прояв залежить від типу соціальності, в якому живе і діє індивід. Цей зв'язок має і більш глибоке коріння. Функціонування суспільства як системи базується на різних способах життєвияву особистості, спрограмованих нею.

Так, Ауреліо Печчеї, аналізуючи людські якості доводить, що вирішення проблем сучасного цивілізованого розвитку залежить від морального удосконалення людини, бо від людських якостей залежить у кінцевому результаті той світ, у якому живе і діє індивід.

Але не менше це стосується і минулого, позаяк тими ж особистими якостями індивідом започатковується будь-яке соціальне зрушення, наукове відкриття, художні шедеври.

Думка про те, що хід історичного розвитку приводить до наростаючої суверенності індивідного існування і поглиблення його ролі у загальному способі людського буття, вірогідна. Але справа в тому, що суспільство опосередковано детермінує особистість, а не на пряму через соціум і його потреби. Воно володіє здатністю накопичувати духовність у соціальних формах, що є тим ґрунтом, на якому зростає унікальність індивіду, чим “товщий” і “насиченіший” цей ґрунт, тим більше в ньому можливостей для адсорбції в індивіді акумульованої суспільством духовності.

Слід зазначити, що дуже плідною для пояснення сутності цього процесу, учені вважають гегелівську ідею абсолютного духу: індивід і народ живиться втіленою в соціальні форми духовністю своїх попередників і нарощує їх сам, за рахунок чого і зростає індивідний потенціал. Індивіди кожної наступної соціальної епохи можуть мати і вищу творчу здатність, і повнішу суверенність, і силу впливу на соціальні процеси.

Але ця залежність індивіду від культурного шару суспільства ще не вичерпує, на погляд учених, пояснень його неповторності. Вивчаючи питання витоків людської буттєвості, учені дійшли висновку, що індивідне “я” формується як усвідомлення і взаємна регуляція зовнішньої детермінації, як внутрішній вибір домінант і вільне обрання життєвого шляху, оскільки свобода є головним чинником людського існування.

Е.Фромм використовує поняття соціального характеру— провідника людської енергії у соціальні втілення і розглядає його як результат зіткнення екзистенціальних переживань, індивідуальних переживань, обумовлених культурою і фізичною конституцією індивіду [11].

Людина в соціумі включена в соціальні зв'язки різних рівнів. Завдяки цьому доцільне використання принципу ієрархізації у формуванні структури суспільства, ідея вичленення ієрархічних рівнів у суспільній організації ґрунтовно представлена у творах представників структурно-функціонального аналізу (Парсонс, Мертон), вона своєрідно сформульована у творах Ф.Теніса, В.Соловйова, М.Вебера. І не дивлячись на те, що принципи рівневого членування суспільства у цих авторів різні, а, відповідно, розрізняється й ієрархічна побудова, спільним є визнання переваг міжособистісного спілкування.

Так, на думку Т.Парсонса, будь-яка соціальна система має свою фізичну основу, у ролі якої виступають індивіди, які “організуються і об'єднуються, щоб утворити колективи, а останні, в свою чергу, скеровуються більш високими порядками узагальнених інституційних норм” [6].

Наприклад, Ф.Тенюа розрізняє соціальні й общинні зв'язки, що є полюсами соціального контініуму. Для общинного зв'язку типовим є безпосереднє людське спілкування, для соціального – його раціоналізація [9].

Так, у своїх працях В.Соловйов також розглядає структуру суспільства, зазначаючи, що вона має трирівневу структуру. Він звертає увагу на те, що суспільство має три рівні

людської свідомості та життєвого устрою, що історично складаються і до яких поступово включається кожен індивід, сім'я, народ, людство [7].

Але в роботах П.Сорокіна розглядається й четвертий, верхній тип зв'язку, який він називає рівнем культурно-ціннісної регуляції суспільства. Його неможливо відокремити від трьох попередніх, бо він, не дивлячись на свою специфіку, органічно включений у них. За його допомогою здійснюється зв'язок на лінії: індивід – суспільство. На цьому рівні має місце співвідношення індивіду з культурою, у процесі якого людина залучається до матеріальних і духовних здобутків попередніх поколінь і одночасно творить їх. Культурно-ціннісні орієнтації пронизують будь-які дії і вчинки людей на всіх ієрархічних рівнях її соціальних зв'язків. Цей верхній рівень соціальної структури, з одного боку, є кристалізацією і об'єктивізацією міжіндивідних стосунків усіх рівнів, а з другого боку, регуляцією кожного з них. Це рівень суспільної всеєдності, цілісної соціальної системи, бо саме цінності, норми є способом їх інтеграції [8].

Таким чином, трирівневе членування суспільства з виокремленням на кожному з рівнів культурно-ціннісних компонентів можна розглядати як специфічну складову соціальної системи, як один із можливих варіантів представлення соціальної структури суспільства.

Виходячи саме з індивідного начала, а також узагальнюючи вищезначені підходи, що мали місце в соціальній філософії, соціальній педагогіці, педагогіці цілком можливе здійснення структурування суспільства, в результаті якого виділяються три рівні:

- мікрорівень, на якому реалізується зв'язок: індивід – мала група;
- макрорівень, на якому індивід включається у функціонування таких макроутворень, як клас, нація, конфесійне угруповання, народ;
- третій рівень – інституційний, на якому здійснюється взаємозв'язок на лінії індивід – соціальний інститут, як осередок міжособистісної взаємодії у соціокультурному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Введение в философию. – Т. 11. – М., 1990.
2. Горак Г.І. Курс лекцій. – К., 1997.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М., 1991.
4. Зеньковський В. Основы христианской философии. – М., 1996.
5. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість. – К.
6. Соловйов В. Оправдание добра. – М., 1990.
7. Сорокін П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 488-504.
8. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
9. Фуко М. Слова и вещи. – С.-Пб., 1994.
10. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992.
11. Фромм В. Духовная сущность человека и способность к добру и злу // Философские науки. – №8-9. – 1990.

УДК 37.013.42(076.6)

Н.П. Краснова

СПЕЦИФІКА МОРАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено етичні цінності, спрямованість ціннісних орієнтацій у професійній діяльності соціального педагога.

In the article ethics values, orientation of the valued orientations, are exposed in professional activity of social teacher.